

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2017 / Vol. XXXVI / 3 / 109-119
Pregledni naučni rad
UDK: 343.97
316.624-053.6

PRENOŠENJE ANTISOCIJALNOG PONAŠANJA MEĐU I UNUTAR GENERACIJA

Marina Kovačević-Lepojević*

Milica Kovačević*

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu

Istorija kriminalnog ponašanja izdvaja se kao porodični rizični faktor značajan za ispoljavanje delinkventnog i agresivnog ponašanja adolescenata. S tim u vezi preispituju se nezavisni uticaji roditelja i siblinga. Od posebne važnosti je ispitivanje načina prenošenja antisocijalnog ponašanja. Cilj rada je sagledavanje zastupljenosti i mehanizama međugeneracijskog i unutargeneracijskog prenošenja antisocijalnog ponašanja.

Rezultati relevantnih istraživačkih studija upućuju na to da se u većini porodica kod kojih jedan član ispoljava antisocijalno ponašanje, ono prenosi horizontalno i/ili vertikalno na druge članove porodice. Pol i uzrast adolescenata i njihovih roditelja i siblinga nalaze se značajnim za razumevanje antisocijalnog ponašanja. Bez obzira na indirektnu vezu drugih rizičnih faktora u objašnjenju prenošenja antisocijalnog ponašanja, prepoznaje se snažan i nezavistan direktan uticaj antisocijalnog ponašanja roditelja ili siblinga na antisocijalno ponašanje adolescenata. U radu se nude kratke smernice za programe koji deluju na rizični faktor istorija kriminalnog ponašanja roditelja.

KLJUČNE REČI: antisocijalno ponašanje / međugeneracijska tranzicija antisocijalnog ponašanja / unutargeneracijska tranzicija antisocijalnog ponašanja / rizični faktor

* E mail: marina.lepojevic@gmail.com

* E mail: bucak80@gmail.com

UVOD

Interesovanja istraživača iz oblasti kriminologije nedvosmisleno potvrđuju aktuelnost pitanja prenošenja antisocijalnog ponašanja među generacijama (intergeneracijsko, transgeneracijsko, vertikalno, u sklopu više generacija) ili unutar jedne generacije (intrageneracijsko, horizontalno, najčešće među sibličima). S tim u vezi, postavljaju se pitanja u kojoj meri je međugeneracijsko i unutargeneracijsko prenošenje antisocijalnog ponašanja zastupljeno i koji faktori utiču na to. Na primer, da li je pol roditelja, dece i braće i sestara relevantan. Da li u razmatranje prenošenja antisocijalnog ponašanja treba uključiti i porodične konflikte, roditeljski nadzor, nizak socioekonomski status porodice i druge porodične i sredinske faktore i kojim intervencijama bi prenošenje antisocijalnog ponašanja moglo da se redukuje.

Kao važno izdvaja se pitanje razlika u stepenu prenošenja antisocijalnog ponašanja. S tim u vezi, u radu je prihvaćen termin antisocijalnog ponašanja upravo kako bi se obuhvatili svi nivoi problema u ponašanju, od eksternalizovanih problema, preko maloletničke delinkvencije do kriminalnog ponašanja odraslih. Antisocijalno ponašanje je široko određeno tako da odražava neuspeh pojedinca da svoje ponašanje uskladi sa očekivanjima neke figure autoriteta (npr. roditelj ili nastavnik), društvenim normama ili pravima drugih ljudi (Frick, 1998: 9). Na primer, neposlušnost ili raspravljanje sa drugima predstavljaju odraz konflikata sa autoritetom, bežanje iz škole ili od kuće izraz kršenja društvenih normi, a krađa, silovanje ili vandalizam predstavljaju kršenje ljudskih prava (Frick, 1998). Istraživači prepoznaju međusobnu zavisnost i povezanost aspekata antisocijalnog ponašanja (Hyde et al., 2015). Na primer, oni koji su u konfliktu sa autoritetom, neretko ozbiljno povređuju ljudska prava.

Cilj rada predstavlja sagledavanje zastupljenosti međugeneracijskog i unutargeneracijskog prenošenja antisocijalnog ponašanja. Posebno, preispituju se ključni mehanizmi prenošenja antisocijalnog ponašanja. Na kraju, a na osnovu saznanja o zastupljenosti i mehanizmima prenošenja antisocijalnog ponašanja autorke izdvajaju intervencije kojima se deluje na rizični faktor istorija kriminalnog ponašanja u porodici.

MEĐUGENERACIJSKO PRENOŠENJE ANTISOCIJALNOG PONAŠANJA

Zastupljenost međugeneracijskog prenošenja antisocijalnog ponašanja

U literaturi se nalaze snažni dokazi o prenošenju antisocijalnih obrazaca ponašanja među generacijama (Bailey, Hill, Oesterle & Hawkins, 2009; Kim, Capaldi, Pears, Kerr & Owen, 2009; Raudino, Fergusson, Woodward & Horwood, 2013; Thornberry, Freeman-Gallant, Lizotte, Krohn & Smith, 2003).

Ročesterska razvojna studija mladih nudi podatke o transgeneracijskom prenošenju obrazaca ponašanja počevši od 1988. godine (Thornberryyet al., 2003). Istraživački nalazi svedoče o međugeneracijskom kontinuitetu u ispoljavanju antisocijalnog ponašanja. Međutim, utvrđeno je da se antisocijalno ponašanje učestalije prenosi sa očeva na decu, nego sa majki na decu (Thornberryyet al., 2003). Istraživanje rađeno na uzorku od 209 roditelja i 331 njihove biološke dece kao deo šire studije u Krajstčrcu (Christchurch) na Novom Zelandu od preko 1200 dece praćenih 30 godina počevši od 1977. godine dalo je zanimljive podatke o međugeneracijskom prenošenju antisocijalnog ponašanja (Raudinoet al., 2013). U sklopu Oregonske studije mladih sprovedeno je istraživanje međugeneracijske transmisije eksternalizovanih i internalizovanih problema s akcentom na polne razlike na uzorku od 206 mladih parova i njihove biološke dece koja su praćena 20 godina (Kim et al., 2009). Istraživački nalazi upućuju na kontinuitet u ispoljavanju internalizovanih problema kod majke u tri generacije i to nezavisno od pola deteta. I internalizovani i eksternalizovani problemi majke predviđaju eksternalizovane probleme kod dečaka u drugoj generaciji. Internalizovani i eksternalizovani problemi kod devojčica su se dali predvideti putem komplementarnih ponašanja očeva, što nije pronađeno kod dečaka. Kada je ispoljavanje eksternalizovanih problema kod majki u pitanju nije prepoznat uticaj na ponašanje devojčica, iako su internalizovani problemi majke generalno predviđali i internalizovane i eksternalizovane probleme (Kim et al., 2009). Međutim, pitanje je koliko se međugeneracijsko prenošenje eksternalizovanih i internalizovanih problema može razumeti bez ispitivanja međusobnog odnosa drugih rizičnih faktora koji deluju u porodici, školi i zajednici.

U istraživanju u kome je učestvovalo oko 1395 pitsburdških dečaka uzrasta 8, 11 i 14 godina utvrđena je povezanost antisocijalnog ponašanja kod tri generacije rođaka (očevi, majke, sinovi, ćerke, ujaci, tetke, dede i babe) (Farrington, Jolliffe, Loeber, Stouthamer-Loeber & Kalb, 2001). Naime, utvrđeno je da postoji velika zastupljenost prestupnika u pojedinim porodicama, pri čemu ukoliko je jedan rođak uhapšen, velika je verovatnoća da će i drugi to biti. Prema samoiskazima dečaka, ocenama roditelja ili nastavnika, podacima o hapšenju ili sudskom procesuiranju, hapšenja rođaka u sve tri generacije su predikovala delinkvenciju dečaka. Najsnažnija prediktorska varijabla bila je antisocijalno ponašanje očeva i to nezavisno od ostalih varijabli. Autori su utvrdili da je ta veza još značajnija ukoliko su dečaci imali mlade majke, živeli u lošem kraju i imali nizak nivo osećanja krivice. Prisutna je velika koncentracija kriminalnog angažovanja u manjem broju porodica. Preciznije, u 8% porodica bilo je ukupno 43% uhapšenih osoba, što bi prosečno bilo oko pet osoba koje su bile uhapšene po porodici (Farrington et al., 2001).

Na osnovu kembridžske studije o razvoju delinkvencije, nakon razmatranja podataka prikupljenih od strane 411 londonskih dečaka iz 397 porodica koji su praćeni od 8 do 32 godine, pri čemu su podaci prikupljeni putem intervjuua, a od 10 do 40 godina putem kriminalne evidencije, utvrđeno je da je 601 od 2203 članova porodice bilo osuđeno (Farrington, Barnes & Lambert, 1996). Čak 61% porodica je imalo bar jednog osuđenog člana, dok je polovina osuđenih poticala iz 6% porodica. Tri četvrtine osuđenih očeva i majki su imali bar jedno osuđeno dete. Zatim, tri

četvrtine porodica koje su imale osuđenu ćerku imale su i osuđenog sina. Utvrđeno je da je hijerarhijsko prenošenje prestupničkog ponašanja među generacijama zastupljenije kod članova porodice muškog pola (Farrington et al., 1996). Istraživači su u pomenutoj studiji utvrdili da je odsustvo roditelja zbog odsluženja kazne zatvora u potpunosti objašnjavalo kasnije ispoljavanje težih oblika antisocijalnog ponašanja sinova (Murray & Farrington, 2005). Podaci ukazuju na to da osuđenost roditelja utiče i na školski neuspeh, zloupotrebu droge, a kasnije i na nezaposlenost (Murray & Farrington, 2008). Rezultati kembridžske studije ukazuju na to da roditelji sa prestupničkim ponašanjem počinju relativno kasno. Na primer, očevi oko 27., a majke oko 33. godine. Jedna četvrtina osuđenih očeva nije prestala sa prestupničkim ponašanjem ni posle 45. godine, a majki ni posle 48. godine. Prosečna dužina kriminalne karijere očeva je 16, a majki 15 godina (Farrington, Lambert & West, 1998). Poslednji podaci kembridžske studije pokazuju da je 43% sinova kojima su očevi bili osuđeni takođe bilo osuđeno zbog nekog krivičnog dela za razliku od 18% osuđenih sinova očeva koji nisu bili osuđeni (Farrington, Tfofi & Grogo, 2017). Prenošenje antisocijalnog ponašanja se pokazalo kao najizraženije za neovlašćeno nošenje oružja, razbojništvo, pretnje, krađu automobila i drugo (Farrington et al., 2017).

Iako se u navedenim rezultatima neretko razmatraju teži oblici antisocijalnog ponašanja koji nastaju u vezi sa prestupničkim ponašanjem roditelja, rezultati istraživanja ukazuju na to da su prediktori agresivnog i neagresivnog ponašanja kod dece, adolescenata i odraslih bez obzira na težinu antisocijalnog ponašanja isti ili vrlo slični (Farrington, 1989).

Mehanizmi međugeneracijskog prenošenja antisocijalnog ponašanja

Istraživanja međugeneracijskog prenošenja nude različite mehanizme koji objašnjavaju tranziciju antisocijalnih problema i to: nizak socioekonomski status, slab roditeljski nadzor, slaba uključenost roditelja, separacija dece od očeva, grubo i nedоследно disciplinovanje, preterana reaktivnost roditelja, mlade majke, život u velikim porodicama, genetski faktori, faktori socijalne stigmatizacije i drugo (Bailey et al., 2009; Farrington et al., 2017; Farrington et al., 2001; Farrington & Welsh, 2008; Raudino et al., 2013; Simons, Simons & Hancock, 2012; Thornberry et al., 2003).

Autori nude šest mogućih objašnjenja prenošenja kriminalnog ponašanja među generacijama (Farrington et al., 2001).

Prvo, ukazuje se na mogućnost međugeneracijskog kontinuiteta u izloženosti višestrukim rizičnim faktorima (na primer: siromaštvo, maloletnička trudnoća, nizak socioekonomski status) (Farrington et al., 2001). Dato objašnjenje potkrepljuju zaključci pregleda ključnih istraživačkih studija koje ukazuju na to da članovi iste porodice sa generacije na generaciju mogu biti izloženi kombinaciji rizičnih faktora poput siromaštva, maloletničkih trudnoća, primene fizičkog kažnjavanja i slično (Farrington & Welsh, 2008). Rezultati desetogodišnjeg praćenja londonskih dečaka koji su iskusili separaciju u prvih 10 godina života ukazuju na to

da je trauma dece usled roditeljske odsutnosti povodom odsluženja kazne zatvora mnogo značajniji prediktor i to svih 14 oblika antisocijalnog i delinkventnog ponašanja, čak do 40 godina, u odnosu na druge vrste separacija (zbog bolesti, smrti i slično) i to nevezano za to da li je dete već bilo rođeno (Murray & Farrington 2005).

Drugo objašnjenje podrazumeva dva procesa i to: socijalnu homogamiju i fenotipsko sparivanje. Socijalna homogamija pretpostavlja sparivanje antisocijalnih partnera tako što žive u istom kraju, idu u iste škole, kafiće i drugo. Fenotipsko sparivanje pretpostavlja da se izbor antisocijalnih partnera vrši tako što se sparuju osobe koje su slične po individualnim karakteristikama koje predstavljaju kombinaciju faktora nasleđa i sredine (Farrington et al., 2001). Ovo objašnjenje je svakako primerenije za unutargeneracijsko prenošenje antisocijalnog ponašanja.

Treće objašnjenje bazira se na teoriji socijalnog učenja, gde antisocijalno ponašanje dece biva podstaknuto antisocijalnim ponašanjem očeva koje predstavlja predmet imitacije po sebi. Međutim, autori napominju sumnje u relevantnost pomenutog objašnjenja usled nedostatka istraživačkih dokaza (Farrington et al., 1996). Slično prethodnom, i ovo objašnjenje je primerenije za objašnjenja prenošenja antisocijalnog ponašanja među sibirnjacima ili vršnjacima (Dishion, Spracklen, Andrews & Patterson, 1996).

U sklopu četvrtog objašnjenja autori ukazuju na važnost sredinskih faktora (na primer, slab roditeljski nadzor) kao mehanizma prenošenja međugeneracijskog kriminalnog ponašanja. Autori sugerišu da je roditeljski stil mnogo potentniji medijator pri ispoljavanju antisocijalnog ponašanja kod očeva nego kod majki (Thornberry et al., 2003). Utvrđeno je da je roditeljski stil koji odlikuje toplina i konzistencija u vezi sa ređim ispoljavanjem antisocijalnog ponašanja. Naime, uključenost jedne generacije u antisocijalno ponašanje ostvaruje direktne i indirektne veze (preko stila roditeljstva) sa antisocijalnim ponašanjem naredne generacije. Međutim, transgeneracijsko prenošenje stilova roditeljstva utvrđeno je samo kod majki. Posrednička uloga niskog socioekonomskog statusa posebno mesto nalazi kod majki koje su najčešće primarni staratelj deteta. Roditeljski stil i antisocijalno ponašanje u vezi je sa ispoljavanjem antisocijalnog ponašanja u narednoj generaciji, ali samo kod adolescenata muškog pola (Bailey et al., 2009; Raudino et al., 2013; Thornberry et al., 2003). Kao deo studije socijalnog razvoja u Sijetlu i međugeneracijskog projekta sprovedeno je istraživanje međugeneracijske transmisije eksternalizovanih problema i s tim u vezi ispitan uticaj ključnih roditeljskih karakteristika (roditeljski nadzor i grubo i nedosledno disciplinovanje) (Bailey et al., 2009). Rezultati istraživanja ukazuju na to da grubo i nedosledno disciplinovanje i roditeljski nadzor ostvaruju međugeneracijski kontinuitet. Kontinuitet u ispoljavanju eksternalizovanih problema utvrđen je posmatrajući adolescente i njihove roditelje. Eksternalizovani problemi koje su roditelji prijavljivali u adolescenciji bili su u vezi sa zloupotrebom psihoaktivnih supstanci u odrasloj dobi, što je uticalo na ispoljavanje eksternalizovanih problema kod adolescenata. Međutim, ispostavilo se da kontinuitet u roditeljskim postupcima ne objašnjava kontinuitet u ispoljavanju eksternalizovanih problema. Uočen je mali efekat indirektne veze grubog i nedoslednog disciplinovanja u primarnim porodicama roditelja na ispoljavanje eksternalizovanih problema kod dece, ali ne i

roditeljskog nadzora. Nije uočen medijatorski doprinos konflikata među roditeljima ni sociodemografskih faktora. Izostajanje medijatorskog doprinosa roditeljskog nadzora može se objasniti uzrasnom strukturom uzorka jer roditeljski nadzor ima značajniji uticaj u kasnom detinjstvu i adolescenciji (Bailey et al., 2009). Utvrđeno je da je međugeneracijsko prenošenje antisocijalnog ponašanja delimično posredovano i putem preterane reaktivnosti roditelja koja se ogleda u preteranom izražavanju ljutnje, iziritiranosti i psovanja (Raudinoet al., 2013). Prema rezultatima kembridžske studije osuđenost očeva se značajno smanjuje sa kontrolom navedenih medijatora: iznajmljivanje stana, slab roditeljski nadzor, fizičko kažnjavanje dece i separacija od očeva (Farrington et al., 2017).

Peto objašnjenje pretpostavlja posredovanje genetskih faktora pri objašnjenju uticaja antisocijalnog ponašanja roditelja na antisocijalno ponašanje dece (Farrington et al., 2001). U literaturi se često postavljaju pitanja da li je uticaj porodice na antisocijalno ponašanje u stvari genetski (Simon et al., 2012). U pozadini ovakvih razmišljanja stoje razmatranja o povezanosti između genetskih i sredinskih uticaja u objašnjenju antisocijalnog ponašanja dece (pasivno, reaktivno ili aktivno). Navedeno objašnjenje prenošenja antisocijalnog ponašanja roditelja pretpostavlja pasivnu vezu između gena i sredine, pri čemu se svaka povezanost između antisocijalnog ponašanja roditelja i dece gubi ukoliko kontrolišemo genetske faktore (Farrington et al., 2001). Oblici antisocijalnog ponašanja su u različitoj meri određeni nasleđem. Na primer, istraživački nalazi ukazuju na to da su za agresivno ponašanje kod dece pretežno odgovorni geni, dok je ponašanje kojim se krše pravila određeno kako genetskim, tako i uticajem sredine (Burt, 2009; Eley et al., 2003).

U sklopu šestog objašnjenja skreće se pažnja na faktor stigmatizacije porodica u kojima jedan od roditelja ispoljava kriminalno ponašanje. Autori ističu da kriminalna (sudska i policijska) i druga evidencija (na primer, evidencija socijalnih službi) može biti razlog učestalijeg prepoznavanja delinkvenata koji potiču iz porodica sa kriminalnom istorijom. Osim toga, autori prepoznaju da se deca čiji roditelji vrše krivična dela češće prepoznaju kao delinkventi i od strane vršnjaka, nastavnika, a i češće se o tome sami izjašnjavaju (Farrington et al., 2001).

Rezultati istraživanja ukazuju na to da postoji kontinuitet u ispoljavanju antisocijalnog ponašanja i to nezavisno od drugih porodičnih i roditeljskih varijabli (Bailey et al., 2009; Murray & Farrington 2005; Raudinoet al., 2013; Thornberryet al., 2003). Na primer, rezultati istraživanja ukazuju na to da faktor transgeneracijskog prenošenja antisocijalnog ponašanja ostaje značajan čak i posle kontrole drugih rizičnih faktora koji su delovali u porodici (Beaver, 2013; Murray & Farrington 2005). S tim u vezi, može se pretpostaviti da bi uticaji genetskih ili sredinskih faktora koji nisu uključeni u analizu medijacije transgeneracijske transmisije objasnili navedene rezultate.

UNUTARGENERACIJSKO PRENOŠENJE ANTISOCIJALNOG PONAŠANJA

Zastupljenost unutargeneracijskog prenošenja antisocijalnog ponašanja među siblizima

Iako su u odnosu na proučavanje uticaja koje na ispoljavanje antisocijalnog ponašanja kod adolescenata imaju interakcije sa roditeljima ili druženje sa vršnjacima koji ispoljavaju antisocijalno ponašanje odnosi među siblizima zapostavljeni, istraživački nalazi ukazuju na njihovu važnu ulogu u vezi sa ispoljavanjem antisocijalnog ponašanja (Bullock & Dishion, 2002; Buist, 2010; Defoe et al., 2013; Snyder, Bank & Burraston, 2005).

U istraživanju u kome su učestvovala 52 multietničke gradske porodice od kojih je polovina imala dete koje je od strane istraživača određeno kao rizično, utvrđeno je da je udruživanje siblinga u vidu koalicije radi promocije devijantnih obrazaca ponašanja i negativnih stavova prema roditeljima u detinjstvu pozitivno predviđalo ispoljavanje eksternalizovanih problema u adolescenciji (Bullock & Dishion, 2002). Ta veza je ostala stabilna čak i kada je kontrolisano druženje sa delinkventnim vršnjacima (Bullock & Dishion, 2002). Australijska longitudinalna studija rađena na uzorku od 374 para siblinga (istopolnih i raznopolnih) ukazala je na to da postoji snažna povezanost ponašanja kojim se krše pravila kod siblinga (na osnovu samoiskaza i izveštavanja majki). Veza ne gubi na značaju ukoliko se kontrolišu agresivnost i nepovoljni sredinski faktori.

Rani konflikt među siblizima i izloženost devijantnom ponašanju starijeg brata u detinjstvu i zajedničko učestvovanje u devijantnim aktivnostima u adolescenciji povećava rizik od antisocijalnog ponašanja mlađeg siblinga. Taj uticaj je još veći ukoliko je manja razlika u godinama. Pretpostavlja se da siblizi u tom slučaju više vremena provode zajedno, te učestvuju u antisocijalnim aktivnostima. Problemi u prilagođavanju su prisutniji kod mlađeg siblinga muškog u odnosu na ženski pol (Defoe et al., 2013; Fagan & Najman, 2003; Snyder et al., 2005). Snaga uticaja ponašanja kojim se krše pravila siblinga zavisi od toga da li su istopolni (snažnija kod dva dečaka) i da li se roditelji antisocijalno ponašaju (Fagan & Najman, 2003). Mlađa sestra češće prijavljuje traumatična iskustva kao posledica druženja sa delinkventnim vršnjacima (Snyder et al., 2005). Logitudinalna studija koja je rađena na uzorku od 497 holandskih adolescenata oba pola u četiri talasa, potvrđuje pretpostavke o uticaju eksternalizovanih problema starijeg siblinga na razvoj eksternalizovanih problema kod mlađeg siblinga oba pola (Defoe et al., 2013), što se može smatrati tipičnim pravcem delovanja s obzirom da i drugi istraživači potvrđuju ovaj nalaz (Buist, 2010). Kako je potvrđeno u drugim studijama (Snyder et al., 2005; Bullock & Dishion, 2002), uticaj eksternalizovanih problema siblinga ostaje nezavistan u odnosu na negativne interakcije sa roditeljima i druženje sa vršnjacima koji ispoljavaju eksternalizovane probleme u ponašanju (Defoe et al., 2013). Prema tome, uticaj eksternalizovanih problema siblinga na razvoj eksternalizovanih problema se pokazao stabilnim i bidirekcionim (Defoe et al., 2013).

Mehanizmi prenošenja antisocijalnog ponašanja među sibliuzima

Postavlja se pitanje mehanizama putem kojih dolazi do prenošenja antisocijalnih obrasca sibliuzinga. Objašnjenja se pretežno baziraju na teoriji socijalnog učenja (Bandura, 1977).

Teorija treninga devijantnosti se iako nastala u želji istraživača da objasne prenošenje antisocijalnog ponašanja u dijadnim vršnjačkim odnosima, neretko koristi za objašnjenje razvoja antisocijalnog ponašanja mlađeg sibliuzinga (Dishion et al., 1996). Autori su istraživali proces komunikacije između adolescenata uzrasta 13-14 godina i to da li ima sadržaja u vezi sa kršenjem pravila i kakav je kvalitet komunikacije (da li se smeju, reaguju pozitivnim emocijama na priču o ponašnjima kojim se krše pravila). Došlo se do saznanja da se putem treninga devijantnosti nakon dvogodišnjeg praćenja delinkventno ponašanje razvijalo nezavisno od toga da li je prethodno izmereno delinkventno ponašanje u dijadnoj vezi (Dishion et al., 1996). Na polju vršnjačkih odnosa prema rezultatima američke studije u kojoj je učestvovalo 96 dečaka, 48 parova najboljih drugova (24 agresivnih i 24 neagresivnih parova), prosečnog uzrasta 11,6 godina, utvrđeno je da agresivni dečaci i njihovi prijatelji češće ispoljavaju ponašanje kojim se krše pravila nego neagresivni, uz međusobno podsticanje (Bagwell & Coie, 2003).

Sa druge strane, odnosi sa sibliuzima se mogu pokazati kao polje koje je zgodno za uvežbavanje negativnih interakcija koje u duhu teorije koerzije dete ostvaruje sa roditeljima (Patterson, 1984). Istraživački nalazi ukazuju na to da su sibliuzi učestvovali u 59% koerzivnih interakcija deteta koje je procenjeno kao agresivno. Napadi su nastupali najčešće u neutralnim situacijama kada je sibliuz gledao televizijski program ili imao neku aktivnost. Ono po čemu se razlikuju porodice sa koerzivnim interakcijama i normativne porodice je osim veće učestalosti koerzivnih interakcija neadekvatna reakcija na agresivno ponašanje koje služi samo kao povod za pokretanje koerzivnih interakcija čitavog porodičnog sistema (Patterson, 1984). Rezultati istraživanja iako podvlače longitudinalnu vezu između eksternalizovanih problema sibliuzinga i kasnijih eksternalizovanih problema adolescenata i horizontalnu vezu između negativnih interakcija među sibliuzima i eksternalizovanih problema adolescenata, negiraju longitudinalnu vezu između negativnih interakcija među sibliuzima i kasnijim eksternalizovanim problemima adolescenta (Defoe et al., 2013). Pretpostavka o razvoju delinkventnog ponašanja mlađeg sibliuzinga s pogoršanjem kvaliteta međusobnog odnosa sibliuzinga nije potvrđena u trogodišnjoj longitudinalnoj studiji u kojoj je učestvovalo 249 parova holandskih adolescenata uzrasta 11-15 godina (Buist, 2010). U istraživanju u kome je učestvovao po jedan mlađi brat ili sestra sa najmanjom razlikom u godinama u odnosu na brata koji se antisocijalno ponaša iz 105 porodica, utvrđeno je da neefektivno roditeljstvo na primer, ne ostvaruje direktan negativan uticaj na prilagođavanje mlađih sibliuzinga, već je on posredovan antisocijalnim ponašanjem starijeg brata, kao i druženjem sa antisocijalnim vršnjacima (Snyder et al., 2005). Istraživački nalazi svakako sugerišu da kriminalitet roditelja objašnjava samo mali deo kriminalnog ponašanja sibliuzinga (Van de Rakt, Nieuwbeerta & Apel, 2009).

ZAKLJUČAK

Istraživanja međugeneracijskog prenošenja antisocijalnog ponašanja ukazuju na to da: se antisocijalno ponašanje komplementarno prenosi sa majki na sinove i očeva na ćerke, s tim da je kriminalitet očeva u odnosu na majke prepoznat kao važniji i češće ispitivan faktor; ne postoji dovoljno dokaza o razlikama u nivoima i oblicima antisocijalnog ponašanja u kontekstu međugeneracijskog prenošenja antisocijalnog ponašanja; bez obzira što prenošenje antisocijalnog ponašanja može biti posredovano različitim porodičnim rizičnim faktorima poput slabog roditeljskog nadzora, grubog i nedoslednog disciplinovanja, niskog socioekonomskog statusa i drugo, postoji jak nezavistan uticaj antisocijalnog ponašanja roditelja. Na osnovu analize medijatorskih varijabli koje utiču na međugeneracijsko prenošenje antisocijalnog ponašanja izdvajaju se intervencije: trening roditeljskih veština (radi unapređivanja roditeljskih veština i roditeljskih postupaka), kognitivnobihevioralni trening (kako bi se povećala samokontrola i smanjili stavovi koji pogoduju kriminalnom ponašanju), trening profesionalne orijentacije (kako bi se smanjila nezaposlenost i socioekonomska deprivacija) i trening veština komunikacije (kako bi se unapredili odnosi u porodici) (Farrington et al., 2017). Osim toga, mesto nalaze i progami usmereni konkretno na prevenciju i redukciju antisocijalnog ponašanja sa akcentom na različite tipove prestupništva i/ili pojedinačne intervencije.

Istraživanja unutargeneracijskog prenošenja antisocijalnog ponašanja ukazuju na to da: je pol i uzrast sibringa u prenošenju antisocijalnog ponašanja značajan u smeru stariji brat – mlađi brat; da je uticaj antisocijalnog ponašanja sibringa značajan nezavisno od uticaja porodice ili vršnjaka; kao i da je trening devijantnosti najadekvatnije objašnjenje za razumevanje prenošenja antisocijalnog ponašanja među sibrinzima. Na osnovu analize interpretiranih studija primećuju se problemi u metodologiji prikupljanja podataka. Istraživačke studije najčešće traju više decenija, zahtevaju značajna sredstva, pri čemu je veoma teško kontrolisati druge rizične faktore koji utiču na antisocijalno ponašanje, posebno imajući u vidu složenost porodičnih procesa i međusobnu povezanost i faktora rizika. Na osnovu istraživačkih nalaza porodične i roditeljske intervencije prepoznaju se kao najznačajnije intervencije kojima se deluje na transmisiju kriminalnog ponašanja među sibrinzima kao na primer: multisistemska porodična terapija, psihodinamska porodična terapija, trening roditeljskih veština i drugo (Wagner, Borduin, Sawyer & Dopp, 2014; Woolfenden, Williams & Peat, 2002).

LITERATURA

- (1) Bailey, J. A., Hill, K. G., Oesterle, S. & Hawkins, J. D. (2009). Parenting practices and problem behavior across three generations: monitoring, harsh discipline, and drug use in the intergenerational transmission of externalizing behavior. *Developmental Psychology*, 45(5), 1214.
- (2) Bagwell, C. L. & Coie, J. D. (2004). The best friendships of aggressive boys: Relationship quality, conflict management, and rule-breaking behavior. *Journal of Experimental Child Psychology*, 88(1), 5-24.

- (3) Bandura, A. (1977). Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191-215.
- (4) Beaver, K. M. (2013). The familial concentration and transmission of crime. *Criminal Justice and Behavior*, 40(2), 139-155.
- (5) Buist, K. L. (2010). Sibling relationship quality and adolescent delinquency: A latent growth curve approach. *Journal of Family Psychology*, 24(4), 400-410.
- (6) Bullock, B. M. & Dishion, T. J. (2002). Sibling collusion and problem behavior in early adolescence: Toward a process model for family mutuality. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 30(2), 143-153.
- (7) Burt, S. A. (2009). Are there meaningful etiological differences within antisocial behavior? Results of meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 29(1), 163-178.
- (8) Defoe, I. N., Keijsers, L., Hawk, S. T., Branje, S., Dubas, J. S., Buist, K., ...& Meeus, W. (2013). Siblings versus parents and friends: longitudinal linkages to adolescent externalizing problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54(8), 881-889.
- (9) Dishion, T. J., Spracklen, K. M., Andrews, D. W. & Patterson, G. R. (1996). Deviancy training in male adolescent friendships. *Behavior Therapy*, 27(3), 373-390.
- (10) Eley, T. C., Lichtenstein, P. & Moffitt, T. E. (2003). A longitudinal behavioral genetic analysis of the etiology of aggressive and nonaggressive antisocial behavior. *Development and Psychopathology*, 15(2), 383-402.
- (11) Fagan, A. A. & Najman, J. M. (2003). Sibling influences on adolescent delinquent behaviour: an Australian longitudinal study. *Journal of Adolescence*, 26(5), 546-558.
- (12) Farrington, D. P., Barnes, G. C. & Lambert, S. (1996). The concentration of offending in families. *Legal and Criminological Psychology*, 1(1), 47-63.
- (13) Farrington, D. P., Lambert, S. & West, D. J. (1998). Criminal careers of two generations of family members in the Cambridge Study in Delinquent Development. *Studies on Crime and Crime Prevention*, 7, 85-106.
- (14) Farrington, D. P., Ttofi, M. M. & Crago, R. V. (2017). Intergenerational Transmission of Convictions for Different Types of Offenses. *Victims & Offenders*, 12(1), 1-20.
- (15) Farrington, D. P., Jolliffe, D., Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M. & Kalb, L. M. (2001). The concentration of offenders in families, and family criminality in the prediction of boys' delinquency. *Journal of Adolescence*, 24(5), 579-596.
- (16) Farrington, D. P. (1989). Early predictors of adolescent aggression and adult violence. *Violence and Victims*, 4(2), 79-100.
- (17) Farrington, D. P. & Welsh, B. C. (2008). *Saving Children from a Life of Crime: Early Risk Factors and Effective Interventions*. New York: Oxford University Press.
- (18) Frick, P. J. (1998). *Conduct Disorders and Severe Antisocial Behavior*. Springer Science & Business Media.
- (19) Hyde, L. W., Burt, S. A., Shaw, D. S., Donnellan, M. B. & Forbes, E. E. (2015). Early starting, aggressive, and/or callous-unemotional? Examining the overlap and predictive utility of antisocial behavior subtypes. *Journal of Abnormal Psychology*, 124(2), 329-342.
- (20) Kim, H. K., Capaldi, D. M., Pears, K. C., Kerr, D. C., & Owen, L. D. (2009). Intergenerational transmission of internalising and externalising behaviours across three generations: gender specific pathways. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 19(2), 125-141.
- (21) Murray, J. & Farrington, D. P. (2005). Parental imprisonment: effects on boys' antisocial behaviour and delinquency through the life course. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(12), 1269-1278.
- (22) Patterson, G. R. (1984). Siblings: Fellow travelers in coercive family processes. *Advances in the Study of Aggression*, 1, 173-215.

- (23) Raudino, A., Fergusson, D. M., Woodward, L. J. & Horwood, L. J. (2013). The intergenerational transmission of conduct problems. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 48(1), 465–476.
- (24) Simons, R., Simons, L. G. & Hancock, D. L. (2012). Linking family processes and adolescent delinquency: issues, issues, theories and research findings. In B. Feld & Bishop, D. (Eds.), *Juvenile Crime and Juvenile Justice* (pp. 175-201). NY: Oxford University Press.
- (25) Snyder, J., Bank, L. & Burraston, B. (2005). The consequences of antisocial behavior in older male siblings for younger brothers and sisters. *Journal of Family Psychology*, 19(4), 643.
- (26) Thornberry, T. P., Freeman-Gallant, A., Lizotte, A. J., Krohn, M. D., & Smith, C. A. (2003). Linked lives: The intergenerational transmission of antisocial behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 31(2), 171-184.
- (27) Van de Rakt, M., Nieuwebeerta, P. & Apel, R. (2009). Association of criminal convictions between family members: Effects of siblings, fathers and mothers. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 19(2), 94-108.
- (28) Wagner, D. V., Borduin, C. M., Sawyer, A. M. & Dopp, A. R. (2014). Long-term prevention of criminality in siblings of serious and violent juvenile offenders: A 25-year follow-up to a randomized clinical trial of multisystemic therapy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 82(3), 492-499.
- (29) Woolfenden, S. R., Williams, K. & Peat, J. K. (2002). Family and parenting interventions for conduct disorder and delinquency: a meta-analysis of randomised controlled trials. *Archives of Disease in Childhood*, 86(4), 251-256.

INTERGENERATIONAL AND INTRAGENERATIONAL TRANSMISSION OF ANTISOCIAL BEHAVIOR

The history of criminal behavior stands out as an important family risk factor for delinquency and aggressive behavior of adolescents. The independent influences of parents and sibling are questioned. Of particular importance is the examination of mechanisms for transmitting antisocial behavior. The aim of the paper is to examine prevalence and mechanisms of intergenerational and intragenerational transmission of antisocial behavior.

The results of relevant research studies suggest that in most families where one member exhibits antisocial behavior, he transmits it horizontally and/or vertically to other family members. The gender and age of adolescents and their parents and siblings are significant for understanding transmission of antisocial behavior. Regardless of the indirect links of other risk factors in explaining the transmission of antisocial behavior, a strong and independent direct influence of the antisocial behavior of parents or sibling on the antisocial behavior of adolescents is recognized. The paper offers guidelines for programs that affect the risk factor history of criminal behavior in family.

KEY WORDS: antisocial behavior / intergenerational transition of antisocial behavior / intragenerational transition of antisocial behavior / risk factor.